

ОМАРОВА А. А.,

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри історії, держави і права
України і зарубіжних країн
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 340.15(477)''1991

РОЗБУДОВА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПІСЛЯ ПРИЙНЯТТЯ АКТУ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

У статті досліджуються зміни законодавства України після прийняття Акту проголошення незалежності України, а також реалізація окремих положень Декларації про державний суверенітет України. Розглянуто та проаналізовано нормативно-правові акти, які розвинули законодавчу базу незалежності України.

Ключові слова: Українська РСР, Акт проголошення незалежності України, Декларація про державний суверенітет України, референдум.

В статье исследуются изменения законодательства Украины после принятия Акта провозглашения независимости Украины, а также реализация отдельных положений Декларации о государственном суверенитете Украины. Рассмотрены и проанализированы нормативно-правовые акты, которые развили законодательную базу независимости Украины.

Ключевые слова: Украинская ССР, Акт провозглашения независимости Украины, Декларация о государственном суверенитете Украины, референдум.

The article studies the changes in the legislation of Ukraine after the adoption of the Act of proclaiming the independence of Ukraine, as well as the implementation of certain provisions of Declaration of state sovereignty of Ukraine. Regulatory legal acts that have developed the legislative framework of the independence of Ukraine were considered and analyzed.

Key words: Ukrainian SSR, Act of proclaiming the independence of Ukraine, Declaration of state sovereignty of Ukraine, referendum.

Вступ. 1991 р. став роком відновлення незалежності України. Проте цій події передували численні зміни в законодавстві нашої країни, через які стало можливим легітимне проголошення статусу незалежної держави. Україна має багатий досвід із реформування політичної системи та держави в цілому. Це реформування мало як позитивні, так і негативні аспекти. Сьогодні необхідно врахувати цей досвід під час прийняття конституційних змін задля досягнення максимально плідного результату.

Окремі питання розбудови незалежності України в 1991 р. розглядалися такими науковцями, як: В.Д. Гончаренко, В.М. Єрмолаєв, О.М. Коцюба, А.В. Корнєєв, О.М. Мироненко, О.В. Прієшкіна, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко та інші. Однак їх дослідження присвячені вузьким проблемам відновлення незалежності України й не містять загального, системного історико-правового аналізу змін, що відбувались після прийняття Акту проголошення незалежності України.

Постановка завдання. З огляду на сказане вбачається за доцільне здійснення історико-правового аналізу змін у законодавстві після 24 серпня 1991 р., що завершило процес відновлення незалежності України, та їх врахування в здійсненні нинішньої конституційної реформи.

Результати дослідження. Проголошення Декларації про державний суверенітет України стало свого роду точкою відліку відновлення незалежності України. Після прийняття цього важливого документа були внесені численні зміни в нормативно-правові акти Української РСР. Такі ж самі процеси відбувались і в інших союзних республіках. Органи державної влади й управління Союзу РСР все більше втрачали керівництво над союзними республіками, в тому числі й Українською РСР. 19 серпня 1991 р. в Союзі РСР було здійснено спробу державного перевороту. За ініціативи частини керівників колишніх КПРС і СРСР уночі в цей же день було утворено Державний комітет з надзвичайного стану в СРСР й оголошено про його введення в деяких регіонах Радянського Союзу. Це була остання агоністична спроба консервативно налаштованих кіл КПРС збереження СРСР, партійної монополії в державі, недопущення розпаду тоталітарної держави. Рішучий супротив консервативним силам демо-



кратичних сил, мітинги-протести в містах, реакція парламентів інших союзних республік, небезпека втрати суверенітету – все це прискорило прийняття Верховною Радою України Акта проголошення незалежності України [1]. Таким чином, дії групи консервативного налаштованих партійних керівників були спрямовані на утримання влади в руках союзного центру й недопущення надання союзним республікам більшого суверенітету. Триденний путч був припинений демократичними силами. Такий розвиток подій став поштовхом для Української РСР на шляху реалізації свого національного суверенітету у формі окремого державного утворення з одночасним утвердженням державного й народного.

Відтепер Україна проголошувалася незалежною державою, територія якої визнавалася неподільною й недоторканою і в якій діяли виключно її Конституція й закони. Передбачалося проведення 1 грудня 1991 р. республіканського референдуму на підтримку Акта проголошення незалежності України. Таким чином, указаний Акт став історичним документом, який був ухвалений конституційною більшістю голосів народних депутатів Верховної Ради Української РСР і який підсумував усі попередні зміни й доповнення в республіканському законодавстві [2, с. 5]. Прийнятий на розвиток Декларації про державний суверенітет України, він закріплював новий правовий статус Української РСР – статус незалежної держави. Звернення до референдуму для підтвердження свого нового статусу ставило крапку в радянському минулому останньої. Республіка на правовому рівні проголосила свою незалежність, яка на той момент хоча й не набула своєї легітимізації шляхом підтримки її народом, проте продовжила рух України в напрямку суверенної й самостійної держави.

Необхідно було здійснити перехід від статусу союзної республіки з обмеженим суверенітетом до статусу самостійної держави. Першочерговим завданням стало вжиття заходів захисту державного суверенітету й територіальної цілісності. Так, постановою Верховної Ради України «Про військові формування на Україні» передбачалося підпорядкування всіх військових формувань, дислокованих на території України, її Верховній Раді, утворення Міністерства оборони України і створення Збройних Сил України [3]. Указом Президії Верховної Ради України «Про підпорядкування військових комісаріатів на території України» комісаріат Кримської АРСР, обласні, міські й районні військові комісаріати відтепер підпорядковувалися Міністерству оборони України, Раді Міністрів Кримської АРСР і виконавчим комітетам відповідних Рад народних депутатів [4]. Указом Президії Верховної Ради України «Про підпорядкування Україні прикордонних військ, що дислокуються на її території» переводились у відання України всі дислоковані на її території військові частини прикордонних військ СРСР та їх органи управління з озброєнням і матеріально-технічною базою [5]. Командуючий прикордонними військами України затверджувався Верховною Радою України й підпорядковувався Кабінету Міністрів України. Указ Президії Верховної Ради України «Про підпорядкування Україні внутрішніх військ, що дислокуються на її території» переводив у відання України всі дислоковані на її території військові частини внутрішніх військ МВС СРСР та їх органи управління з озброєнням і матеріально-технічною базою [6]. На їх основі утворювалася Республіканська гвардія України, керівництво якою покладалося на командуючого Республіканською гвардією України, який затверджувався Верховною Радою України і підпорядковувався безпосередньо Голові Верховної Ради України. У такий спосіб забезпечувалися підвалини внутрішньої безпеки країни, реалізувалися положення розділу IX Декларації і створювалися гарантії безпеки держави.

Постановою Верховної Ради України «Про департизацію державних органів, установ та організацій» передбачалося визволення з-під партійного впливу всіх вищих органів державної влади й управління, правоохоронних органів, установ радіо й телебачення, інших державних установ, органів та організацій [7]. Співробітники органів прокуратури, Міністерства внутрішніх справ України, Комітету державної безпеки України повинні були припинити в 10-денний строк своє членство в будь-якій політичній партії або русі. Указом Президії Верховної Ради України тимчасово припинялася діяльність Комуністичної партії України [8]. Іншими словами, на момент проголошення незалежності України було рішуче розірвані всі зв'язки з основною, керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства – Комуністичною партією. Це були символічні Постанова й Указ, які на ідеологічному рівні демонстрували вихід республіки зі складу СРСР.

Важливим документом в історії України став Закон «Про правонаступництво України» [9], яким закріплювалася чинність Конституції Української РСР 1978 р. до ухвалення нової Конституції України, чинність законів та інших актів Української РСР, ухвалених Верховною Радою УРСР, окреслювався її кордон станом на 16 липня 1990 р., підтверджувалися зобов'язання за міжнародними договорами, укладеними Українською РСР до проголошення незалежності, правонаступництво прав та обов'язків за міжнародними договорами Союзу РСР, які не суперечать Конституції України й інтересам республіки тощо. Україна визнавала за необхідне й можливе перейняття прав та обов'язків Української РСР, які не суперечать її інтересам. Республіка вже була на стадії самостійного вирішення свого майбутнього, шляху розвитку держави і правового статусу її населення. Цей і наступні закони були прийняті вже Верховною Радою України.



Новий статус самостійної держави вимагав свого конституційного закріплення. Саме тому у вересні 1991 р. були внесені зміни й доповнення до чинної Конституцію [10]. Так, усувалася преамбула Конституції Української РСР, яка проголошувала Україну невід'ємною частиною СРСР, змінювався зміст деяких статей із метою виключення соціалістичного духу Конституції (статті 1, 4, 8, 9, 20, 25, 27, 29), було доповнено компетенцією вищих органів державної влади й управління правом утворення військових формувань, підпорядкованих органам державної влади й управління України (ч. 101 ст. 72). Остання правка (ст. 16 зазначеного Закону) передбачала заміну в назві й тексті Конституції слів «Українська Радянська Соціалістична Республіка» й «Українська РСР» словом «Україна». Окремою постановою «Про прапор України» передбачалося використання в протокольних заходах власного прапору синьо-жовтого кольору [11]. Внесені зміни й доповнення до Основного Закону України повністю розривали її зв'язок із Союзом РСР. На рівні вищого законодавчого акта були визначені самостійність і незалежність держави у всіх питаннях, верховенство органів України на її території та її суверенність.

З метою посилення охорони територіальної цілісності України було прийнято Закон «Про відповідальність за діяльність, спрямовану на порушення територіальної цілісності України» [12], яким передбачалася кримінальна відповідальність за заклики до насильницького повалення чи зміни державного і суспільного ладу, а також за інші заклики й дії, спрямовані на порушення територіальної цілісності держави. Постановою Верховної Ради України від 11 жовтня 1991 р. утворювалася Рада оборони України [13]. Також було прийнято Закон «Про Національну гвардію України» [14], за яким створювався державний озброєний орган, покликаний захищати суверенітет України, її територіальну цілісність, а також життя й особисту гідність громадян, їх конституційні права та свободи від злочинних посягань та інших антигромадських дій. Прийняті зміни й доповнення до Кримінального кодексу Української РСР, створення нових органів гарантували захист проголошеної незалежності, конституційного ладу, територіальної цілісності й недоторканості держави, забезпечували її зовнішню безпеку. Прийняття перелічених правових документів стало реалізацією положень Декларації щодо зовнішньої та внутрішньої безпеки України.

У той же час прийняті нормативно-правові акти і внесені зміни й доповнення до законодавства, що закріплювали суверенність України, вимагали народної підтримки задля визнання незалежності України легітимною. Ось чому Верховна Рада України постановою «Про проведення всеукраїнського референдуму в питанні про проголошення незалежності України» затвердила текст питання для референдуму й варіанти відповідей на нього і схвалила текст Звернення Верховної Ради до народу [15]. У Зверненні вищий законодавчий орган держави закликав населення України підтримати незалежність України. Також окремою постановою затверджувалася форма бюлетеня для голосування на всеукраїнському референдумі [16]. Отже, Україна в особі вищих органів її державної влади йшла демократичним, легітимним і ненасильницьким шляхом до остаточного утвердження своєї незалежності й визнання її всіма державами світу.

Новий статус самостійної держави диктував нагальну потребу законодавчих змін, що стосуються правового статусу населення України. 8 жовтня 1991 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про громадянство» [17], визначивши в ньому групи осіб, які належать до громадян України, підстави набуття і втрати громадянства України тощо.

Реальним змістом наповнився і розділ IX Декларації про суверенітет України в частині про намір республіки стати в майбутньому нейтральною державою. Так, 24 жовтня 1991 р. Верховна Рада України у своїй Заяві про без'ядерний статус України зазначила, що наявність на її території ядерної зброї колишнього Союзу РСР є тимчасовою і що вона проводитиме політику, спрямовану на повне знищення цієї зброї й компонентів її базування, розташованих на Україні [18].

Задля захисту проголошеної незалежності Верховна Рада України вважала недоцільним участь країни у створенні й діяльності міжреспубліканських структур, які можуть призвести до включення України як частини в іншу державу [19]. Однак вона не відмовлялася від економічної співпраці з колишніми радянськими республіками [20].

Логічним завершенням проголошеної незалежності й закріпленням державного суверенітету стало визначення на законодавчому рівні кордонів суверенної України. Законом «Про державний кордон України» встановлювалися межі державного кордону країни, його режим, прикордонний режим і належала охорона державного кордону [21]. Для захисту проголошених кордонів було прийнято Закон «Про Прикордонні війська України» [22]. Головним завданням Прикордонних військ було забезпечення недоторканності державного кордону України на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах України, а також охорона економічної зони держави. Інакше кажучи, Україна не лише проголосила свій суверенітет, а й окреслила власну територію і закріпила механізм її захисту.

1 грудня було проведено всеукраїнський референдум на підтримку Акта проголошення незалежності України. Питання було сформульовано наступним чином: «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?». Всього взяли участь у референдумі 84,18% громадян, з яких «Так»



відповіли 90,32%, «Ні» – 7,58% [23]. Таким чином, більшість громадян виступили за незалежність України та підтвердили курс на розбудову самостійної держави.

5 грудня 1991 р. Верховна Рада України опублікувала своє звернення «До парламентів і народів світу» [24], в якому зазначалася недейсність стосовно України Договору 1922 р. про утворення Союзу РСР, незалежність України і дотримання нею всіх раніше проголошених заяв (щодо своїх міжнародних зобов'язань, своєї частки міжнародного боргу СРСР, без'ядерного статусу тощо).

Висновки. Законодавчі зміни в 1991 рр. відобразили й закріпили історичні зміни в долі України та її народу, започаткували державно-правове будівництво незалежної демократичної і правової держави. Більше того, Акт проголошення незалежності України був підтриманий на всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р., що в подальшому зробило можливим визнання України іншими незалежними державами світу й легітимність набутої незалежності. Декларація про державний суверенітет України, Акт проголошення незалежності України, прийнята система нових законів створили належне правове підґрунтя для всеосяжного регулювання суспільних відносин, започаткували національну правову систему. Декларація про державний суверенітет, Акт проголошення незалежності України і прийнята згодом Конституція України 1996 р. втілюють кращі національні традиції конституціоналізму й установили омріяну віками незалежність і самостійність України. Усе вищевикладене засвідчує правовий характер продовження наприкінці XX ст. тисячолітньої традиції українського державотворення.

Список використаних джерел:

1. Про проголошення незалежності України : пост. Верхов. Ради УРСР від 24.08.1991 р., № 1427-XII // Від. Верх. Ради України. – 1991. – № 38. – Ст. 502.
2. День Незалежності – відродження української державності і демократії / підгот. В. Фазлєєва // Бюл. М-ва юстиції України. – 2014. – № 8. – С. 4, 5.
3. Про військові формування на Україні : пост. Верхов. Ради України від 24.08.1991 р., № 1431-XII // Від. Верх. Ради України. – 1991. – № 38. – Ст. 506.
4. Про підпорядкування військових комісаріатів на території України : Указ Президії Верхов. Ради України від 27.08.1991 р., № 1440-XII // Від. Верх. Ради України. – 1991. – № 40. – Ст. 537.
5. Про підпорядкування Україні прикордонних військ, що дислокуються на її території : Указ Президії Верхов. Ради України від 30.08.1991 р., № 1464-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 44. – Ст. 591.
6. Про підпорядкування Україні внутрішніх військ, що дислокуються на її території : Указ Президії Верхов. Ради України від 30.08.1991 р., № 1465-XII // Від. Верх. Ради України. – 1991. – № 44. – Ст. 592.
7. Про департизацію державних органів, установ та організацій : пост. Верхов. Ради України від 24.08.1991 р., № 1429-XII // Від. Верх. Ради України. – 1991. – № 38. – Ст. 504.
8. Про тимчасове припинення діяльності Компартії України : Указ Президії Верхов. Ради України від 26.08.1991 р., № 1435-XII // Від. Верх. Ради України. – 1991. – № 40. – Ст. 532.
9. Про правонаступництво України : Закон України від 12.09.1991 р., № 1543-XII // Від. Верх. Ради України. – 1991. – № 46. – Ст. 617.
10. Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР : Закон України від 17.09.1991 р., № 1554-XII // Від. Верх. Ради України. – 1991. – № 46. – Ст. 619.
11. Про прапор України : пост. Президії Верхов. Ради України від 18.09.1991 р., № 1567-XII // Від. Верх. Ради України. – 1991. – № 47. – Ст. 655.
12. Про відповідальність за діяльність, спрямовану на порушення територіальної цілісності України : Закон України від 11.10.1991 р., № 1649-XII // Від. Верх. Ради України. – 1991. – № 51. – Ст. 720.
13. Про утворення Ради оборони України : пост. Верхов. Ради України від 11.10.1991 р., № 1658-XII // Від. Верх. Ради України. – 1991. – № 51. – Ст. 728.
14. Про Національну гвардію України : Закон України від 04.11.1991 р., № 1774-XII // Від. Верх. Ради України. – 1992. – № 1. – Ст. 1.
15. Про проведення всеукраїнського референдуму в питанні про проголошення незалежності України : пост. Верхов. Ради України від 11.10.1991 р., № 1660-XII // Від. Верх. Ради України. – 1991. – № 48. – Ст. 663.
16. Про форму бюлетеня для голосування на всеукраїнському референдумі : пост. Верхов. Ради України від 11.10.1991 р., № 1661-XII // Від. Верх. Ради України. – 1991. – № 48. – Ст. 664.
17. Про громадянство України : Закон України від 08.10.1991 р., № 1636-XII // Від. Верх. Ради України. – 1991. – № 50. – Ст. 701.
18. Про без'ядерний статус України : Заява Верхов. Ради України від 24.10.1991 р., № 1697-XII // Від. Верх. Ради України. – 1991. – № 51. – Ст. 742.



19. Про участь України в представницьких органах Союзу РСР перехідного періоду : пост. Верхов. Ради України від 25.10.1991 р., № 1702-ХІІ // Від. Верх. Ради України. – 1991. – № 51. – Ст. 747.
20. Про Договір про економічне співтовариство : постанова Президії Верхов. Ради України від 17.10.1991 р., № 1665-ХІІ // Від. Верх. Ради України. – 1991. – № 51. – Ст. 748.
21. Про державний кордон України : Закон України від 04.11.1991 р., № 1777-ХІІ // Від. Верх. Ради України. – 1992. – № 2. – Ст. 5.
22. Про Прикордонні війська України : Закон України від 04.11.1991 р., № 1779-ХІІ // Від. Верх. Ради України. – 1992. – № 2. – Ст. 7.
23. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 28. – Спр. 144. – Арк. 6.
24. До парламентів і народів світу : зверн. Верхов. Ради України від 05.12.1991 р., № 1927-ХІІ // Від. Верх. Ради України. – 1992. – № 8. – Ст. 87.

УШАКОВА М. В.,
магістр з управління персоналом
та економіки праці
(Харківський національний економічний
університет імені Семена Кузнеця)

УДК 342.1

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

У статті проаналізовано роль інституційних змін у сьогоденному конституціоналізмі, що за сучасних умов постає ключем до розуміння шляхів встановлення реальної демократії в Україні.

Ключові слова: проблеми конституціоналізму, держане управління, інституційні зміни, соціальний контракт, оцінювання ефективності, контролюючий механізм, судовий конституціоналізм, народовладдя.

В статье проанализирована роль институциональных изменений в современном конституционализме, которая в современных условиях является ключом к пониманию путей установления реальной демократии в Украине.

Ключевые слова: проблемы конституционализма, государственное управление, институциональные изменения, социальный контракт, оценивание эффективности, контролирующий механизм, судебный конституционализм, народовластие.

In the article a role of institutional changes is analyzed in the modern constitutionalism, that is a key to understand the ways to establish real democracy in modern conditions in Ukraine.

Key words: problems of constitutionalism, governance, institutional changes, social contract, assessment of the performance, control mechanism, judicial constitutionalism, democracy.

Вступ. Сьогодні в усьому світі поширюються кризові явища, тому в наукових колах все більше зростає актуальність дослідження питань оптимізації розвитку державного регулювання для забезпечення сталого соціального й економічного розвитку. У контексті здійснення глобалізаційної інтеграції для нашої держави особливої актуальності набуває розвиток громадянського суспільства, яке може бути здатним здійснювати демократичний контроль за вітчизняною системою публічного управління, про що свідчать роботи науковців, які досліджують проблеми конституціоналізму.

Проблеми конституціоналізму досліджено у працях таких провідних вітчизняних і зарубіжних учених, як Е. Барендт, Л. Бориславський, В. Коваленко, О. Кушніренко, С. Малвейн, В. Німченко, М. Ташнет, А. Шайо, Н. Оніщенко, О. Петришин. На питаннях інституціонального підходу до ре-

